

Ciritler
(İstanbul
Askerî
Müzesi)

kolundan biri olan cirit atma ise (diğerleri disk atma, gülle atma, çekiç atma) cirit oyununun dışında kişilerin tek başına icra ettikleri bir spor faaliyetidir.

Atlı cirit oyunu genellikle bahar aylarında sayıları değişebilen on beş kişilik iki takım arasında oynanır. Her atlinin elinde normal bir mızrak kalınlığında ve yaklaşık 1,5 m. uzunluğunda meşe dalından bir sopa bulunur ve takımlar 100 m. kadar aralıkla karşılıklı dizilirler. İçlerinden birinin hasım safa doğru yaklaşarak ciritini seçtiği bir atlıya fırlatıp kaçmasıyla oyun başlar ve karşılıklı hücumlarla gelişen bir kovalamacaya şeklinde devam eder; süresi iki devre halinde bir buçuk saat kadardır. Attığı ciritle hasım oyuncuyu vuran başarılı kabul edilir ve sayı alır, atı vuran ise başarisiz sayılır ve puan kaybeder. En yüksek puanı kendisine atılan ciriti havada kapayan oyuncu kazanır; rakibine çok yaklaşıp ciritini atmadan atar gibi yaparak ona "aman tanıyan" oyuncu da yine yüksek puan alır. Atların birden hızlanma ve hız kesmeleri, âni manevra yapmaları, oyuncuların ciritin vücutlarına değmemesi için eyer boşaltmaları, atlarından inmeden eğilerek yerden cirit almaları ve özellikle kendilerine atılan ciriti havada yakalamaları oyunun en hareketli ve en heyecanlı figürleridir. Geleneklere göre cirit isabetiyle bir oyuncunun ağır yara alması veya ölmesi oyunu durdurmaz ve şikâyetçi olmayı gerektirmez; tam tersi bu ölüm o oyuncunun ailesine, özellikle babasına şeref kazandırır. Bu hususun da açıkça ortaya koyduğu gibi cirit gerçek anlamda küçük bir savaştır ve oyuncuların da atların da büyük bir ciddiyetle eğitilmelerini gerektirmektedir.

Bütün Türk devletlerinde ve Türkler'in etkili olduğu Abbâsî sarayında en sevilen sportif oyun durumunda bulunan cirit Osmanlılar'da daha büyük bir ilgi görmüş ve özellikle bizzat oynayan bazı padişahlar tarafından teşvik edilmiştir. Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gazi'nin civardaki bir alanı at yarışları ve cirit oyunları için vakfettiği bilinmektedir.

Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed zamanlarında ciride olan ilgi daha da artmış, sarayda cündilik (binicilik) derslerinin verilmeye başlaması üzerine de bu oyun teşkilatlı bir spor dalı haline gelmiştir. Bizzat cirit oynayan padişahlardan I. Ahmed ile IV. Murad'ın bu spora çok meraklı oldukları, IV. Murad'ın cirit oyunu için sayıları 400'e kadar varan özel yetiştirilmiş atlar bulundurduğu kaynaklarda yazılıdır (Peçuyul İbrâhim, II, 442 vd.). Ayrıca cirit atmaya da meraklı olan bu padişahın Eski Saray'dan attığı ciritin Bayezid Camii minarelerinin dibine, Halep Kalesi'nden attığının da hendeği geçerek Saraçhane üzerine düştüğü bildirilmektedir. Daha sonraki devirlerde de sevilen, özellikle IV. Mehmed'in 1675'te Edirne'de düzenlediği sünnet düğününde günlerce oynanan, Lale Devri'nde ise vazgeçilmez eğlencelerden biri haline gelen cirit, yeniçerilerin başlıca oyun ve tâlimi olması sebebiyle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra eski önemini kaybetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lügâti't-Türk Tercümesi, s. 187, 242, 405; Peçuyul İbrâhim, *Târih*, II, 442 vd; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 257; Naimâ, *Târih*, II, 97; Atâ Bey, *Târih*, I, 178; Cevad Paşa, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1299, I, 135-137; Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği 1675*, Ankara 1972, s. 107-109; M. F. von Oppenheim, "Der Djerid und Das Djerid-Spiel", *Islamica*, II/4, Leipzig 1927, s. 590-617; Ahmet Çivili, "Osmanlı Türklerinde Cirit Oyunu", *Ülkücü Öğretmen*, III/30, İstanbul 1961, s. 21; Feyzi Halıcı, "Ata Sporumuz Atlı Cirit Oyunları", *MK*, II/1 (1980), s. 73-76; a.mlf., "Atlı Cirit Oyunları", a.e., sy. 42 (1984), s. 42-46; Pakalın, I, 295-297, 317-318; M. Cavid Baysun, "Ahmed I", *İA*, I, 164; a.mlf., "Murad IV", a.e., VIII, 645; "Cerid", a.e., III, 109; *TA*, XI, 26-27; R. Ekrem Koçu, "Cirit, Cirit Oyunu", *İst.A.*, VII, 3583-3585; V. J. Parry, "Djerid", *EI*² (İng.), II, 532-533; "Cirit", *TDEA*, II, 78-79; *Spor Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, s. 19.

Feyzi HALICI

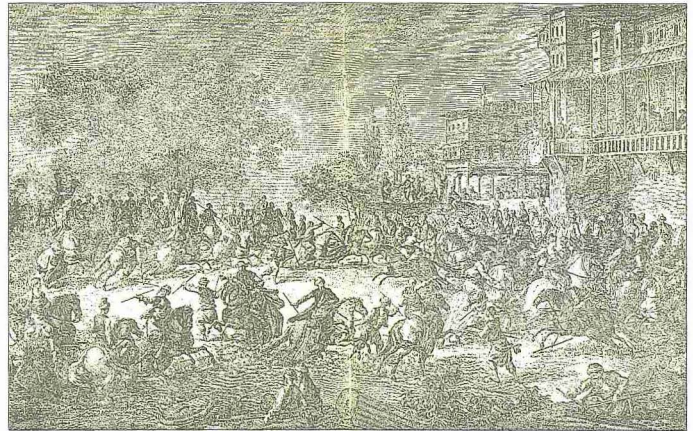
CİRM

(الجرم)

Üç boyutlu cevher,
cisim, semavî cisim anlamlarında
kullanılan felsefe terimi.

Arapça'da "kesmek" anlamındaki cerm kökünden türetilmiş bir isim olup sözlükte "ceset, beden, cüsse" mânalarına gelir. Çoğulu ecrâm, cürüm ve cürümdür. Terim olarak başlangıçta cisim kavramının eş anlamlısı gibi kullanılırken zamanla daha dar ve özel bir anlam kazanmıştır. Meselâ Kindî, muhtemelen ilk defa, her iki kelimeyi sık sık birbiri yerine kullanmıştır. Kindî nefis-beden ilişkisine dair kısa bir risâlesinde Eflâtun'un cirm ile cismi farklı saydığını, gök feleğini cisim, dünyadaki maddî varlıkları ise cirm kabul ettiğini belirtmiş, ancak kendisi toprak, su, hava, ateş ve bunların birleşikleri olan nesneler için cirm kelimesini kullanmış ve bunun cisimle aynı anlama geldiğini ifade etmiştir. Kindî Allah'ın niteliklerini araştırırken ezelin aksine cirmin cinsi ve türü bulunduğunu, bu sebeple cirmin ezeli olmayacağını bildirmekte ve sonsuz cismin imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Onun İslâm felsefesinde büyük önem taşıyan düşüncesine göre cirm canlı veya cansız olabilir; ancak esas itibarıyla yoktan yaratılmış (mübtada'), daha sonra oluşma ve bozulma, canlılık ve cansızlık sürecine girmiştir (*Resâ'î*, I, 248). Cirm bir yönden kendisinin cinsi olan cevherle faslı olan uzunluk, genişlik ve derinlikten, diğer yönden madde ve sûretten mürekkeptir. Terkip de bir tür harekettir, hareket ise zamanda olur. Böylece var oluşta (innîyye) cirm, hareket ve zaman birbirinden önce olamazlar. Bu arada bir nevi hayatîyete sahip olduğunu kabul ettiği feleğin (cirm-i aksâ) secde etmesi-

XVIII. yüzyılın sonlarına ait bir gravürde cirit oyunu (Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque dans L'Empire Ottoman*, Paris 1822, II, Lv. 24)

CİRM

le ilgili geniş yorumun yer aldığı bir de risâle yazmıştır (bk. *Resâ'il*, I, 238-261).

Kindî'den sonra cirmin yerini cisim terimi almıştır. Nitekim Kindî, terimlerin tarifleri konusunda kaleme aldığı *Risâle fi hudûdî'l-eşyâ'* ve *rûsûmihâ* adlı eserinde (bk. *Resâ'il*, I, 163-179) cirm kelimesinin tanımını verdiği halde cisim kelimesine yer vermezken Cürcânî, *Şerhu'l-Mûlahhas*'ında cirm ile cisim terimlerinin aynı anlama geldiğini belirtmiş (bk. Tehânevî, *Keşşâf*, "cirm" md.), *et-Ta'rifât*'ında ise bu terime hiç yer vermemiştir.

Kindî'den sonra Aristocu tabiat felsefesinin temelini teşkil eden unsur ve hareket telakkisine dayanan oluş ve bozuluş teorisi (bk. KEVN ve FESAD), hemen hemen müslüman düşünürler arasında genel kabul görmüş ve buna bağlı olarak evrenin ay üstü ve ay altı olmak üzere ikiye ayrıldığı görüşü benimsenmiştir. Buna göre ay altı âlemindeki (dünya) varlıklar dört unsurdan (toprak-ateş-hava-su) meydana gelmekte ve unsurlar birbirine dönüşerek nesneleri oluşturmaktadır. Bu sebeple ay altı âlemindeki hareket düz istikamette olup kesintilidir. Ay üstü âlemindeki varlıklar ise tek bir unsurdan (esîr) meydana geldiği ve zıddı bulunmadığı için burada oluş ve bozulmuş mümkün görünmemekte ve hareketi dairevî olduğundan bu âlemde süreklilik (bekâ ve sermediyyet) bulunmaktadır. Bu anlayıştan hareketle ay üstü âleminde yer alan varlıklara ve feleklerle cirm (ecrâm-ı felekiyye, ecrâm-ı semâviyye), ay altı âleminde yer alan varlıklara da cisim adının verilmesi âdet olmuştur. Ay üstü âlemine ve onda bulunan varlıklara "âlem-i ulvî" ve "ecrâm-ı esîriyye" de denir (cirm teriminin zaman içinde değişip gelişen anlamları hakkında geniş bilgi için bk. CİSİM).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "cism", "el-ecrâmü'l-felekiyye" md.leri; *Lisânü'l-'Arab*, "cirm" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "cirm" md.; *Kâmûs Tercümesi*, "cirm" md.; Kindî, *Resâ'il*, I, 120-179, 204-205, 238-261.

H. BEKİR KARLIĞA

CİSİM

(الجسم)

Üç boyutlu varlık anlamında ve genel olarak ruh veya nefis gibi mânevî varlıkların karşısı olarak kullanılan felsefe terimi.

Sözlükte "ceset, beden, gövde" anlamlarına gelen cism (çoğulu *ecsâm*, *cüsûm*), terim olarak genellikle "boyu, eni ve derinliği olan şey" diye tarif edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ikisi de insan hakkında olmak üzere, biri "beden" anlamında tekil (el-Bakara 2/247), diğeri "şekil, dış görünüş, cüsse" anlamında çoğul (*ecsâm*) olarak (el-Münâfikûn 63/4) iki âyetle geçer. Ayrıca bir âyetle *beden* (Yûnus 10/92), dört âyetle de *cesed* (el-A'râf 7/148; Tâhâ 20/88; el-Enbiyâ 21/8; Sâd 38/34) kelimeleri kullanılmıştır. Aynı kelimeler hadislerde de geçmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "bdn", "csd", "csm" md.leri). Bundan başka İslâm literatüründe şahıs, cirm, hey'et, heykel, zât, ayn gibi daha başka kavramlar da tamamen veya kısmen cisim anlamını ifade edecek tarzda kullanılmıştır. Kaynaklarda söz konusu kavramlar arasındaki anlam farkları üzerinde de durulmuştur. Buna göre beden büyüklüğü bakımından, ceset ise rengi bakımından cüsseyi ifade eder (Râgıb el-İsfahânî, "beden" md.). Başka bir açıklamaya göre cisim organik yapının tamamı, beden ise baş, kolları ve bacakları dışında kalan gövde için kullanılır (*Lisânü'l-'Arab*, "bdn" md.). Öte yandan dil âlimi Halîl b. Ahmed ceset kavramının cisimden daha özel bir anlam taşıdığını, nitekim su, hava gibi saydam nesnelerin cisim sayılmasına karşılık beden mütalaka bir rengi (veya renkleri) bulunduğunu belirtmiştir. Bu bilgileri aktaran İbn Manzûr, "Biz onları (peygamberleri) yemek yemez birer ceset olarak yaratmadık" (el-Enbiyâ 21/8) meâlindeki âyeti söz konusu görüşün doğruluğuna delil olarak gösterir (*Lisânü'l-'Arab*, "csd" md.). Aynı kaynaklarda şahıs kavramının da "cisim" anlamına geldiği, ancak cisim ilgili nesnenin hem bütünü hem de parçaları (eczâ) için kullanılırken şahsın sadece bütünü ifade ettiği belirtilir (Râgıb el-İsfahânî, "cisim" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "csm" md.).

"Ceset" anlamına gelen cirm başlangıçta cisim kavramı yerine kullanılmaktaydı. Nitekim Kindî eserlerinde her iki kelimeye de yer vermekle birlikte felsefî terimlerin tarifleri hakkındaki *Hudûdü'l-eşyâ'* ve *rûsûmühâ* adlı eserinde cisim terimini almazken Seyyid Şerîf el-Cürcânî, aynı mahiyetteki *et-Ta'rifât*'a mutlak olarak "cisim" anlamında cirm terimine yer vermemiş, aynı müellif semâvî cisimler için "ecrâm-ı felekiyye", dünyevî cisimler için de "ecsâm-ı unsuriyye" terimlerini kullanmıştır. Böylece İslâm kozmolojisinde zamanla cismin ay altı âlemindeki (dünya) maddî varlıklar, cirmine ise ay üstü âlemindeki cismanî varlıklar için kullanıldığı görülmektedir (bk. CİRM).

Hey'et ve zât gibi bazı kavramlar da varlığın cismanî, ruhanî tarafını veya her iki yönünü birden ifade eder. Ancak hey'etin duyulur (mahsûs) olanı anlatmak için kullanımı daha yaygındır (Râgıb el-İsfahânî, "hey'et" md.; *et-Ta'rifât*, "zâtî" md.; Tehânevî, "zât" md.). Ayn (çoğulu a'yân) kelimesi ise diğer birçok anlamı yanında kelâm ve felsefede "boşlukta kendi başına yer tutan, arazların taşıyıcısı olan madde" anlamında kullanılmıştır. Bilindiği kadarıyla ilk defa Abdullah b. Mukaffa'nın, Aristonun kategorilerinden ilki olan "ousia" (cevher) kavramını Arapça'ya "ayn" kelimesiyle çevirmesi üzerine (bk. Hârizmî, s. 86) İslâm düşüncesi literatürüne giren bu kavram, sonraki dönemlerde filozoflar tarafından cisimlerdeki sûretin, kelâmcılar tarafından da arazların taşıyıcısı olan madde yahut "cevher-i ferd" anlamında kullanılmıştır (bk. AYN). Nihayet cisimle münasebeti bulunan heykel (çoğulu heyâkil) kelimesi, tasavvuf ve işrâkî felsefede daha ziyade bir bütün olarak âlemin ve gezegenlerin cismanî varlığına delâlet eder. Buna göre insanın bedeni ruhun kalıbı olduğu gibi bütünüyle âlem küllî nefsin kalıbıdır. Bununla birlikte heykel kavramının tasavvufta, ister dünyevî ister semâvî olsun, ruh (nefis) sahibi her varlığın cisim yahut bedeni için kullanıldığı da görülür. Nitekim Muhyiddin İbnü'l-Arabî heykeli "ruhun yönettiği ceset" (*el-Fütûhât*, IX, 370), "ruhların hizmetkârı ve taşıyıcısı" (a.g.e., VIII, 327) şeklinde tanıtır ve "Kulun heykelinin aslı su ve topraktır" (a.g.e., VI, 305) diyerek bu kavramın dünyevî cisimlere de delâlet ettiğini belirtir.

Modern literatürde beş duyu tarafından algılanan bütün nesnelere cisim denir. Üç boyutluluk yani hacim ve kitle cismin temel özellikleridir.

Cisim terimi filozoflar, Mu'tezile, Eş'arîler ve diğer mezhep mensubu düşünürler tarafından kendi varlık öğretilerine paralel olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Aristocu tabiat felsefesine göre cisim üç boyutlu, kesintisiz ve sürekli bölünebilen bir niceliktir (kemiyyet), madde (heyûlâ = hyle) ve sûretten (form) müteşekkildir (Aristoteles, 1020^a, 5-10). Fakat tek başına madde ve sûret soyut ve gayri cismanîdir yani bir imkân durumundadır; bu sebeple bölünemez ve algılanamazlar. Buna karşılık cisim bunların ikisinin birleşmesinden meydana geldiği halde bölümlenebilir; zira çizgi, yüzey, mekân ve zamanın yanı sıra ci-